

Թորգոմ ԱՂԱՆՅԱՆ

*1926 թ. ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ ԵՎ 1988 թ. ՄՊԻՏԱԿԻ ԵՐԿԸՆՇԱՐԺԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ**

Վերլուծությունն իրականացնելու համար նախ փոքրիկ պատմական ակնարկ է կատարվել՝ նկարագրելու տվյալ ժամանակաշրջանի իրավիճակը, վերջինիս միջոցով փորձելով հասկանալ նույն խնդրի լուծմանն ուղղված ռազմավարությունների, գործընթացների ու կոնկրետ գործողությունների ընդհանրություններն ու տարբերությունները երկու երկրաշարժերից հետո:

1921 թ. տարածաշրջանի բնակչությունը գտնվում էր սոցիալական ծանր պայմաններում, քաղաքն ու շրջակա գյուղերը կիսավեր վիճակում էին՝ լցված Մեծ եղեռնից փրկված գաղթականներով և հատկապես հսկայական քանակի որբերով, որոնց մասին հոգում էր հիմնականում ԱՄԵՐԿՈՄ-ը:¹ Սակայն 1921-1926 թթ. կառավարության ջանքերով ու ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհի ուղարկած հավելյալ միջոցներով կատարվեցին վերականգնման լուրջ աշխատանքներ, կառուցվեցին տասնյակ նոր գործարաններ ու ֆաբրիկաներ (մասնավորները պետականացվեցին ու մեծացվեցին, ավելացավ վերջիններիս արտադրական ծավալը՝ ներկրված մեխանիկական սարքավորումների շնորհիվ): 1925թ. հունիսի 21-ին տեղի ունեցավ Շիրակի ջրանցքի հանդիսավոր բացումը, որը ևս կարևոր դեր ունեցավ քաղաքի բնակչության կենցաղային պայմանների բարելավման գործում: 1924թ.-ին, Վ.Ի. Լենինի մահվան կապակցությամբ, ՀԿԳԿ որոշմամբ քաղաքը վերանվանվեց Լենինական: Այսպիսով, արդեն սոցիալիստական Լենինականը 1926թ. մտավ որպես արագ զարգացող տարածաշրջանային կենտրոն:

Այսպիսին էր վիճակը, երբ 1926թ. հոկտեմբերի 22-ին տեղի ունեցավ Լենինականի երկրաշարժը, որն ավերեց քաղաքի զգալի մասը: Աղետից անմիջապես հետո ստեղծվեց Ռեսպուբլիկական (Հանրապետական) արտակարգ հանձնաժողով, որը լծվեց ավերված քաղաքի վերականգնման և վերաշինման հարցերի լուծմանը: Համաձայն Տեխնիկական հանձնաժողովի ներկայացրած զեկույցի՝ Լենինական քաղաքում երկրաշարժից տուժել էր 8800 տուն, որից ավերված էր 5517-ը, իսկ գավառի 44 գյուղերում տուժել էր 6018 տնտեսություն: Թե՛ քաղաքին և թե՛ գավառին հասցվել էր հսկայական նյութական-տնտեսական վնաս: Քաղաքում և գավառում եռանդուն աշխատանքներ էին ծավալել նաև Կարմիր Խաչը և ԱՄԵՐԿՈՄ-ը², իսկ այն բնակելի շրջանները, որոնք դուրս էին մնացել այդ օգնության ցուցակներից, կառավարության որոշմամբ օգնություն էին ստանում պետական միջոցներ:

* Հոդվածն իբրև զեկույցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

¹ *Александр К., Организация образовательного процесса западноармянских сирот в Александропольском уезде (1915-1922), Балканистичен Форум, Благоевград, 2016, № 1-2, с. 78.*

² «Բանվոր», թերթ, Լենինական, 1926, № 448 (հետայսու՝ Բանվոր):

րից: Բացի դրանից, երկրաշարժից չվնասված գավառամասերում պետք է տեղակայվեին տուժած շրջանների բնակարանագուրկ ընտանիքները, ինչպես նաև նրանց համար պետք է կազմակերպվեր օգնություն բնամթերքի տեսքով՝ տեղի գյուղացիների միջոցներով: Արագ տեմպերով վերականգնվում էին նաև վնասված գործարանները, որոնք շտապ կարգով վերսկսել էին իրենց աշխատանքները:³

Վերականգնման, բնակիչների տարհանման, նրանց ունեցվածքի անձեռնմխելիության ապահովման ու առաջին օգնության գործում անգնահատելի էր տեղի բերդապահ գործի ներդրումը: Վերջինիս զինվորները անձնական արիության շնորհիվ թույլ չտվեցին, որ քաղաքը թալանեն, բժշկական անձնակազմը ցույց տվեց առաջին օգնությունը վիրավորներին, զինվորական խոհանոցները ուտելիքով էին ապահովում կարիքավորներին, իսկ հասարակ զինվորները պահակություն էին անում բնակչության տներում՝ ապահովելով ունեցվածքը, օգնում փլատակներից հանել վիրավորներին, ոգևորում էին ծանր վիճակում գտնվող բնակչությանը՝ կասեցնելով խուճապը:

Թբիլիսիից Լենինական ժամանած Անդրկովկասյան ժողովուրդի կողմից առանձնացված տեխնիկական հանձնաժողովը պարզել էր, որ երկրաշարժի պատճառած վնասը նախնական հաշվով կազմում է՝ Լենինականի գավառում 25 մլն ռուբլի, որից միայն քաղաքին պատճառված վնասը՝ 20 մլն ռուբլի:⁴

Լենինականի հոկտեմբերի 22-ի երկրաշարժը ծանր հարված էր հասցրել նաև գավառի գյուղական բնակավայրերին, մի շարք գյուղեր ամբողջովին ավերվել էին, օրինակ՝ Ղահառու (այժմ՝ Գետք), Բայանդուրը, Խ. Ղարաքիլիսան (այժմ՝ Ագատան), իսկ մի շարք գյուղեր վնասվել էին մասնակի: Տուժած գյուղերի վիրավոր բնակիչներին իրենց օգնությունն էին ցույց տալիս Կարմիր Խաչի և Կարմիր Մահիկի, ինչպես նաև Երևանից և Թբիլիսիից ժամանած սանիտարական գնացքների անձնակազմերը:⁵

Աղետից հետո Լենինական էին ժամանել և գործում էին ԽՍՀՄ կուսակցական օրգանների աշխատակիցներ, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետական արտակարգ հանձնաժողովը: Սրան առընթեր գործում էր տեխնիկական հանձնաժողովը, որի գործունեությունը արժարժվում և լուսաբանվում էր Հանրապետությունում հրատարակվող թերթերում, մասնավորապես «Բանվոր» թերթում:⁶

Լենինականին օգնելու համար ԽՍՀՄ հանրապետությունների քաղաքների մի շարք թերթեր ստեղծեցին քաղաքի վերաշինման համար նախատեսված ֆոնդեր, որոնք իրենց հավաքած գումարները ուղարկում էին Լենինականի վերաշինման կոմիտե:⁷

³ Բանվոր, 1926, № 448:

⁴ Կոզմոյան Կ., Լենինական, Եր., 1957, էջ 52:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Բանվոր, 1926 թ., № 452:

⁷ Այդ թերթերից էին Ստալինգրադի (այժմ՝ Վոլգոգրադ) «Голос Пахаря», Ղրիմի «Красный Крым», Անդրֆեդերացիայի «Заря Востока», «Коммунист», «Красное Знамя» ու տանիլիսի թերթեր:

Լենինականի վերաշինման ֆուդին օգնելու գործում իրենց լուսնաներդրեցին ԽՍՀՄ հանրապետությունների մի շարք քաղաքների բնակիչները՝ օգնելով գումարով և գույքով: Աղետի գոտու բնակչությանը մեծապես օգնում էին նաև ՀԽՍՀ-ի այլ շրջանների և ԽՍՀՄ հանրապետություններում ապրող հայերն ու հայկական կազմակերպությունները:⁸

1927թ. փետրվարի 22-ին ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհը հատուկ նիստ գումարեց, որտեղ քննարկվեց Լենինական քաղաքի վերականգնման, ինչպես նաև գավառի բնակիչներին ցույց տրվելիք օգնության հարցերը: Նիստում ընդունվեցին քաղաքի վերականգնմանն ուղղված կոնկրետ քայլերի ու միջոցառումների ծրագրեր: ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհը այդ նպատակների համար 1926-1929թթ. հատկացրեց 18 մլն ռուբլի: Այս հսկայական գումարը հատկացվեց վարկի տեսքով՝ մոտ 50 տարով: Ծրագրերն իրագործելու համար կազմվեց քաղաքի վերակառուցման ու ընդարձակման նախագիծ:⁹

Ծրագրավորված վերակառուցողական աշխատանքների ու տեղական արդյունաբերական ձեռնարկությունների վերականգնման և հետագա զարգացման խնդրին առնչվող բոլոր հարցերը բազմակողմանի ուսումնասիրելու համար կազմվեց հանձնաժողով (նախագահ՝ Հ. Մինասյան, անդամներ՝ Մ. Ստեփանյան, Դ. Զիպև, Ս. Ալմազյան և Ա. Համբարձումյան), որը պետք է աշխատեր մինչև ապրիլի 15-ը:¹⁰

1926թ. երկրաշարժի հետևանքների վերացման գործընթացը շարունակվեց մինչև 1930-ականները, երբ տեղական, հանրապետական և միութենական իշխանությունների ջանքերով վերականգնվեցին քաղաքի արդյունաբերական ներուժը ու քաղաքի բնակֆոնդը: Ավելին, այդ ընթացքում ոչ միայն վերականգնվեցին ավերված արտադրամասերը, այլև կառուցվեցին նորերը. մասնավորապես մինչև 1930թ. շահագործման հանձնվեցին Գործվածքային ֆաբրիկան, որի արդյունավետ շահագործման համար նույն 1930 թ. բացվեց Տեքստիլ տեխնիկումը (հետագայում՝ Թեթև արդյունաբերության տեխնիկումը): 1934 թ. շահագործման հանձնվեց նաև Մսի-պահածոների կոմբինատը (շինարարական աշխատանքներն սկսվել էին 1930թ.): 1936թ. ավարտվեց Հացի գործարանի կառուցումը: Այս ամենի հետ մեկտեղ վերականգնվել ու նորացվել էին երկաթուղային գիծը և կայարանը, բացվել ու շահագործման էին հանձնվել քաղաքը խմելու ջրով ապահովող նոր ջրանցքը: Հիմնվում էին նաև նոր կրթական համալիրներ (հիմնականում Ֆաբրիկա-գործարանային ուսումնարաններ՝ բանֆակեր) և տեխնիկումներ՝ այս արդյունաբերական արտադրամասերն ու գործարանները տեղական բարձր որակավորմամբ

⁸ Օրինակ՝ Ախալքալաքի թեմերում կազմակերպվել էին երկրաշարժից տուժածներին օգնելու հանձնաժողովներ, նաև՝ հացկերույթներ, որտեղ հավաքված գումարը, մոտ 1000 ռուբլի, տրամադրվելու էր քաղաքի վերականգնման նպատակների համար: Մի այլ օրինակ ևս. Համամյու (Մայիտակ) կայարանի արհմիության՝ 1926 նոյեմբերի 17-ին կայացած ժողովում որոշվեց Լենինականի աղետյալների օգնության համար հատկացնել իրենց երեք՝ նոյեմբեր, դեկտեմբեր, հունվար ամիսների մեկօրյա աշխատավարձը: Բանվոր, 1926, № 453:

⁹ Գոզմոյան Գ., Լենինական, էջ 55:

¹⁰ Բանվոր, 1926, № 489:

մասնագետներով ապահովելու համար: Հիմնվեցին մինչ այդ Ալեքսանդրապոլ-Լենինականին ոչ հատուկ թաղամասեր, այսպես կոչված, բանավաններ,¹¹ որոնցում սկզբնական շրջանում կառուցվեցին փայտե կամ քարե ժամանակավոր շենքեր (բնակչության շրջանում սրանք առավել հայտնի էին «բարաքներ» անվամբ), որոնցում հիմնականում բնակեցվեցին Բանֆակերի ու Ֆաբրիկա-գործարանային ուսումնարանների /ՖԳՈԻ/ (լենինականցիների շրջանում առավել գործածական էր ռուսերեն ՓՅՄ-անվանումը) շրջանավարտները: Բանավանների բնակչության մեծ մասը կազմում էին Լենինականի որբանոցների սաները և գավառի տարբեր գյուղերից քաղաք տեղափոխված աշխատուժը: Մեկ ու կես տասնամյակի ընթացքում, Լենինականն ավանդական արհեստավորառտնտրական քաղաքից ստիճանաբար վերածվեց ՀԽՍՀ մասշտաբներով խոշոր արդյունաբերական կենտրոնի:

Այսպիսով, 1926-1940 թթ. ընթացքում քաղաքի վերակառուցման համար պետության կողմից ներդրվեցին հսկայական գումարներ, որոնց շնորհիվ քաղաքը ոչ միայն վերականգնվեց, այլև ամբողջովին նորացվեց, ընդարձակվեց ու ձևափոխվեց: Քաղաքի ու գավառի ակտիվ ու լայնամասշտաբ վերականգնման շնորհիվ հնարավոր դարձավ խուսափել ժողովրդագրական աղետից, ինչը կարող էր հետևել ավերիչ երկրաշարժին: Որպես մեր պնդման հիմնավորում՝ բերենք մի քանի վիճակագրական տվյալներ, որոնք ընդգրկում են նախաերկրաշարժյան և հետերկրաշարժյան մեկ տասնամյակը: Այսպես, Լենինականի բնակչությունը 1923թ. համաքաղաքային վիճակագրության տվյալներով կազմում էր 48086 մարդ, 1926թ. դեկտեմբերի 17-ի մարդահամարի արդյունքներով նվազել էր 5773 մարդով և կազմում էր 42313 մարդ, արդեն 1928 թ. հունվարի դրությամբ բնակչության թիվը վերադարձել է 48 հզ. սահմանին, իսկ 1931 թ. ավելացել 11075 մարդով: ¹² Երկրաշարժից տասը տարի անց քաղաքի բնակչությունը հասեց 70 հզ. սահմանը:¹³ Ուսումնասիրողների կարծիքով, հետերկրաշարժյան շրջանում, բնակչության բնական աճի բարձր ցուցանիշներից բացի, Լենինականի բնակչության աննախադեպ աճին նպաստել է նաև դեպի քաղաք գյուղական բնակչության ներհոսքը:¹⁴ Լայնածավալ բնակարանային և հատկապես արդյունաբերական շինարարությունը, հազարավոր աշխատատեղերի ստեղծումը Լենինականը գրավիչ էին դարձնում գյուղական շրջաններից այստեղ ձգտող աշխատուժի համար: Աղետյալ քաղաքը ոչ թե լքվեց բնակիչների կողմից, այլ ընդհակառակը, դարձավ հազարավոր «նորաթուխ քաղաքացիների» բնակատեղին: Հետագա տարիներին ևս քաղաքի բնակչության աճը շարունակվեց և Սպիտակի երկրաշարժի նախօրյակին հասեց 200 հզ. սահմանը, ինչը մոտ հինգ անգամ ավել է 1920-ականների համեմատ:¹⁵

¹¹ Հիշյալ նորաստեղծ թաղամասերից առավել հայտնի էին Տեքստիլ կոմբինատի, Երկաթգծի, և Մսի կոմբինատի բանավանները:

¹² Բոյաջյան Ա., Ժողովրդագրական գործընթացները Շիրակում 1926-1959 թթ., ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XIV, Եր., 2011, էջ 111:

¹³ Գաբրիելյան Հ., Լենինական, Եր., 1984, էջ 36:

¹⁴ Բոյաջյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 111:

¹⁵ Գաբրիելյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 36-37:

Հարկ է նշել, որ խորհրդային իշխանությունները աղետի բերած ավերածությունների մեջ հիմնականում մեղադրում էին մինչխորհրդային շրջանի շինարարներին՝ նշելով, որ նրանք քաղաքի կառուցապատման ժամանակ հաշվի չէին առել տարածաշրջանի երկրաշարժավտանգության հանգամանքը և շենք-շինությունների սեյսմակայունության ապահովման խնդիրը: Լենինականում սկսված շինարարական աշխատանքների ժամանակ դրանք հաշվի առնվեցին, ուստի 1920-30-ականների բնակելի և այլ տիպի կառույցները, որոնք քաղաքաբնակների շրջանում հայտնի էին «Չիսլնի տներ» անվամբ, այժմ էին ընկնում իրենց արտակարգ ամրությամբ: Պատահական չէր, որ 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժի ժամանակ այս կառույցները կանգուն մնացին: Հետագայում սեյսմակայունության և հատկապես շինարարության որակի խնդիրը մոլվեց հետին պլան: Քաղաքի ակտիվ կառուցապատումը 1960-80-ականներին, որն իրականացվում էր խայտառակ «շինարարական փնթիությամբ», համեմված տասնյակ հազարավոր քառակուսի մետր բնակտարածքներ հանձնելու մասին ամպագոռոտ հաշվետվություններով, սեյսմակայունության իջեցման հաշվին՝ իբր թե խնայողության ձգտումով, հանգեցրին մինչ այդ չտեսնված աղետալի հետևանքների:

Լենինականը, 1930-ականներից մինչև 1988 թթ. ապրելով խաղաղ աշխատանքի և զարգացման կեսդարյա ժամանակաշրջան, 1980-ականների վերջին իրենից ներկայացնում էր տարածաշրջանի խոշորագույն արդյունաբերական քաղաքներից մեկն ու ՀԽՍՀ տեքստիլ և սննդի արդյունաբերության կենտրոնը: Դա նպաստեց քաղաքի բնակչության ինչպես քանակական ու որակական աճին, այնպես էլ ֆինանսական, սոցիալական, մշակութային վիճակի բարելավմանը: Այս ամենի հանրագումարում քաղաքը ձեռք բերեց նոր դիմագիծ, որն ամբողջացնում էր նրա արդյունաբերական պոտենցիալն ու մշակութային հզոր ներուժը:

Սակայն ամեն ինչ գլխիվայր շրջվեց 1988թ. դեկտեմբերի 7-ի Սպիտակի սարսափազդու և կործանարար երկրաշարժից հետո, որը փոխեց ողջ հանրապետության և ժողովրդի կյանքը՝ բաժանելով այն երկու մասի՝ աղետից առաջ և հետո: Երկրաշարժն ընդգրկեց ՀՀ տարածքի մոտ 40%-ը, որտեղ ապրում էր 1 մլն. մարդ: Ավերման գոտին, որտեղ երկրաշարժի ուժգնությունը կազմել էր 8բալ և ավելի, ընդգրկում էր երեք հազար քառ. կմ տարածություն: Երկրաշարժից տուժեցին 21 քաղաք և շրջան, 342 գյուղ, անօթևան մնացին 514 հազար մարդ: Ավերվեց ՀՀ-ի ամբողջ բնակֆոնդի 17%-ը, դադարեցին գործելու 170 արդյունաբերական ձեռնարկություն, մեծ վնաս հասցվեց գյուղերին և ագրոարդյունաբերական համալիրին, ինչպես նաև ճարտարապետական, պատմական, արվեստի հուշարձաններին:¹⁶

Երկրաշարժից ժամեր անց ՀԿԿ Կենտկոմի 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի որոշմամբ ստեղծվեց երկրաշարժի, նրա հետևանքների վերացման և տուժածներին օգնություն ցուցաբերելու կոմիտե: Նույն օրը նույնպիսի՝ բայց համաստվետական մասշտաբով կոմիտեի ստեղծման հրաման արձակեց ԽՍՀՄ մինիստրների խոր-

¹⁶ <http://www.nssp-gov.am/spitak>

հուրդը՝ Ն. Ռիժկովի նախագահությամբ:¹⁷ Մեծ թափ առավ ինչպես ԽՍՀՄ տարբեր հանրապետություններից, այնպես էլ աշխարհի տարբեր երկրների ու հատկապես աշխարհասփյուռ հայության կողմից եկող օգնությունը:

ԽՍՀՄ կենտրոնական կառավարությունը ՀԽՍՀ ուղարկեց մեծ քանակությամբ տեխնիկական միջոցներ՝ փրկարարական աշխատանքներ կատարելու նպատակով: Արդեն դեկտեմբերի 20-ի դրությամբ աղետի գոտում աշխատում էին ավելի քան 1000 ամբարձիչ, 1600-ից ավել ավտոմեքենա, 350 բուլդոզեր և այլն: Այս ընթացքում աղետյալներին օգնության էին եկել ավելի քան 1000 ինքնաթիռ՝ տարբեր տեսակի բեռներով, 31 հզ երկաթուղային վագոն և 8000 բեռնատար մեքենա:

Բժիշկներ էին ժամանել ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետություններից:¹⁸ Միայն առաջին ժամերի ընթացքում զինվորական բժիշկները որակյալ բժշկական օգնություն ցուցաբերեցին շուրջ 1200 մարդու, իսկ աշխատանքների ընթացքում ընդհանրապես օգնության էին դիմել մոտ 6000 մարդ:

Աղետից անմիջապես հետո, շաբաթներ ու ամիսներ շարունակ, դեպի Հայաստան էր գալիս հումանիտար օգնությունը:¹⁹ Տարբեր տեսակի նյութական և տեխնիկական օգնություն ժամանեց 110 տարբեր օտարերկրյա երկրներից ու մի շարք միջազգային կազմակերպություններից: Օգնությունը գալիս էր անընդհատ. միայն ինքնաթիռներով շուրջ 44 տարբեր երկրներից 346 չվերթ էր կատարվել, որոնցով ժամանել էին օտարերկրյա փրկարարները և տեղ էին հասցվել աղետյալներին որպես օգնություն ուղարկված բեռները: Աղետի գոտուն ուղարկվում էր նաև մեծ քանակությամբ ֆինանսական օգնություն տարբեր երկրներից, անհատներից, բարեգործական հիմնադրամներից, ֆինանսական կազմակերպություններից: Հսկայական ֆինանսական աջակցություն ապահովեց նաև Հայոց եկեղեցին:²⁰

Արտերկրից աննախադեպ օգնություն էր ժամանում Աղետի գոտի՝ հատուկ մասնագետների, ինչպես նաև դոնորական արյան, մեքենաների, դեղամիջոցների տեսքով:²¹ Փրկարարական և վերականգնողական աշխատանքներն Աղետի գո-

¹⁷ Սպիտակի երկրաշարժ. Աղետի գոտին երեկ և այսօր. Հայացք 20 տարի անց,

Փաստաթղթերի ժողովածու, Եր., 2008, էջ 17-18:

¹⁸ Դեկտեմբերի 8-ին Մոսկվայից եկել էր բժիշկների բարձր որակավորում ունեցող բրիգադ՝ բաղկացած 98 մարդուց՝ Առողջապահության նախարար Ե.Բ Չազովի ղեկավարությամբ: Դեկտեմբերի 9-ին Թբիլիսիից Աղետի գոտի ժամանեց քաղաքացիական պաշտպանության բանակի առաջին գումարտակը մայոր Ռ. Մեկոնովի գլխավորությամբ:

¹⁹ Ազիզբեկյան Ռ., Սպիտակի երկրաշարժը և համաշխարհային հանրության օգնությունը (1988-1990թթ.), ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», XII, Եր., 2004, էջ 168-171:

²⁰ Դեռևս 1988թ. դեկտեմբերի կեսերին Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ն Աղետի գոտուն օգնության ձեռք մեկնելու կոչով դիմեց հայկական սփյուռքին և միջազգային կազմակերպություններին: Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոչին միացան Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Բ-ն (հետագայում Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գարեգին Ա) և Հայ կաթողիկե եկեղեցու կաթողիկոս-պատրիարք Հովհաննես-Պետրոս ԺԸ-ն: Շվեյցարական բանկում Վազգեն Վեհափառի անունով բացվեց արտարժույթային հաշիվ, իսկ Սբ Էջմիածնում ստեղծվեց հոգաբարձուների խորհուրդ, որում ընդգրկվեցին բարձր հոգևորականության և հայ ականավոր մտավորականության ներկայացուցիչներ: «Էջմիածին», 1989, № 1, էջ 5:

²¹ Սպիտակի երկրաշարժը. Փաստաթղթերի ժողովածու, էջ 11:

տում իրենց ծավալներով աննախադեպ էին ԽՍՀՄ պատմության մեջ: Արդեն 1989թ. ամռանը վերականգնողական աշխատանքներում ներգրավվել էին ավելի քան 150 հզ մարդ, իսկ ավերված գյուղերն ու ավանները սկսել էին հետզհետե վերականգնվել:

Դրությունը փոխվեց ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, երբ օգնության եկած շինարարներն ու ամբողջ տեխնիկական հեռացվեցին Ադետի գոտուց, կտրուկ կրճատվեցին միջազգային օգնությունն ու դրամական հատկացումները: Վիճակը բարդացավ նաև սկսված Ղարաբաղյան պատերազմի (1991-1994թթ.) ու դրան հաջորդած տնտեսական շրջափակման հետևանքով, որն ավելի էր վատթարանում վրաց-աբխազական ու վրաց-օսեթական հակամարտությունների սրման պատճառով: Ստեղծված իրավիճակի արդյունքում մեծացավ արտագաղթը, և 1999թ. հունվարի 1-ի դրությամբ Ադետի գոտու բնակչության թիվը հազիվ հասավ 1985թ. մակարդակին:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո՝ մինչև 1998թ., տնտեսական ու քաղաքական ծանր պայմաններից ելնելով, Ադետի գոտում շինարարություն գրեթե չէր իրականացվում: Միայն 1998թ. սկսած, մինչև 2008թ. արևմտահայ բարերարների ու կազմակերպությունների միջոցով Ադետի գոտում վերսկսվեցին շինարարական աշխատանքները, ու բնակարաններով ապահովվեցին 1265 ընտանիք Շիրակի մարզում, 14601 ընտանիք Լոռու մարզում, 6000 ընտանիք նոր բնակարան ստացավ հասարակական կազմակերպությունների և տարբեր ծրագրերի միջոցով:

Սպիտակի երկրաշարժը ամենավերին էր Հայաստանում XXդ. կեսերից մինչ օրս: Դրա հետևանքները դեռևս շարունակում են մնալ որպես երկրի սոցիալ-տնտեսական և սոցիալ-մշակութային կյանքը կարգավորող, տնտեսության զարգացման ուղղությունը մոտակա ապագայի տեսլականով ուղղորդող կարևոր ու ազդեցիկ գործոններ:

Այսպիսով, երկու երկրաշարժերից հետո ստեղծված իրավիճակն ու ադետի հետևանքները վերացնելուն ուղղված գործողությունները կարող ենք քննարկել երկու տեսանկյունից. որո՞նք էին դրանց ընդհանրություններն ու տարբերությունները և ինչո՞վ էին պայմանավորված:

Որպես ընդհանրություն կարելի է դիտարկել ադետից անմիջապես հետո ՀԽՍՀ կառավարության, ԽՍՀՄ պետական կառույցների՝ մասնավորապես բանակի անմիջական օգնությունը, ապա նաև միութենական մյուս հանրապետությունների աջակցությունը ադետյաններին փրկելու, ադետի հետևանքները վերացնելու և վերականգնման աշխատանքներն իրականացնելու ուղղությամբ: Քանի որ Սպիտակի երկրաշարժը տեղի ունեցավ դեռ խորհրդային իշխանության օրոք, ուստի սկզբնական շրջանում մոտեցումներն ու գործողությունները, ինչպես տեսանք, նույնն էին, ինչ 1926թ. երկրաշարժի ժամանակ:

Ինչ վերաբերում է տարբերություններին, դրանք առավել ակնառու են երկրաշարժի հետևանքների վերացման ու Ադետի գոտու վերականգնման գործընթացներում: Եթե Լենինականի երկրաշարժի հետևանքներն ամբողջությամբ վերացվեցին մեկուկես տասնամյակում (մինչև Հայրենական պատերազմի սկիզբը),

ապա Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքները դեռ լիովին վերացված չեն և «Աղետի գոտի» հասկացությունը դեռ մնում է արդիական: Ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ դրանք պայմանավորված էին քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային գործոններով:

Քաղաքական գործոնն այս դեպքում նախ և առաջ պետական համակարգերի տարբերությունն է. առաջին երկրաշարժից հետո վերականգնողական գործընթացներն իրականացվեցին խորհրդային իշխանության ու գաղափարախոսության պայմաններում, իսկ երկրորդ դեպքում՝ նորանկախ հայկական պետականության կայացման ընթացքում: Երկրորդ կարևոր հանգամանքը Արցախյան շարժումն էր, Հայաստանի Հանրապետության շրջափակումն ու պատերազմը, որոնք հնարավորություն չէին տալիս պետության ողջ ուշադրությունը սևեռելու Աղետի գոտու վրա, օգտագործելու առկա ֆինանսական ու մարդկային ողջ ռեսուրսները:

Երկրաշարժի հետևանքների վերացման գործում մեծ նշանակություն ունեն նաև տնտեսական քաղաքականությունը: Եթե Լենինականի դեպքում վերականգնողական աշխատանքներն իրականացվեցին երկրում ընթացող արդյունաբերականացման (ինդուստրալիզացիայի) պայմաններում, որոնց արդյունքում քաղաքում կառուցվեցին բազմաթիվ ֆաբրիկաներ ու գործարաններ, ապա Սպիտակի երկրաշարժից հետո տնտեսության ազատականացումն ու անցումը ազատ շուկայական հարաբերությունների կազմավորմանը առանց այդ էլ ավերված տնտեսական համակարգը (ինֆրաստրուկտուրան):

Սոցիալական առումով ևս տարբերությունները հսկայական են: Լենինականի երկրաշարժից հետո բնակչության մեծ ներհույս սկսվեց քաղաք՝ նոր բացված ձեռնարկություններում աշխատողների պակասը լրացնելու համար, ուստի կարճ ժամանակում քաղաքային բնակչության թիվը կրկնապատկվեց, փոխվեց դրա սոցիալ-արտֆեուիոնալ կազմը: Արհեստավորներին ու նրանց աշակերտներին փոխարինելու եկան հզոր արտադրական կենտրոններում աշխատող վարպետներն ու բանվորները: Ժողովրդագրական աճին նպաստում էր նաև բնակչության սոցիալական պայմանների բարելավումը՝ բնակարանաշինությունը, բարեկեցիկ կոմունալ-կենցաղային պայմանների ստեղծումը, հասարակության տարբեր խմբերի սոցիալական ապահովումը և այլ գործոններ:

Սպիտակի երկրաշարժից հետո հակառակ իրողություններ եղան. 1989-1992 թթ. ծնելիության բարձր ցուցանիշը աստիճանաբար նվազեց, սկսվեց ու մինչ օրս շարունակվում է բնակչության արտագաղթը, որի հետևանքով Աղետի գոտու ժողովրդագրական պատկերը փոխվեց: Բնակարանաշինության դանդաղ տեմպերի հետևանքով ձևավորվեցին կոմունալ-կենցաղային տարրական հարմարություններից զուրկ տնակային թաղամասեր՝ բնորոշ «դոմիկային» մշակույթով: Աշխատատեղերի բացակայությունն առաջացրեց սոցիալական անապահով վիճակ և մասնավորապես չքավորություն բարձր տոկոս: Աղքատության, անտնության և գործազրկության ամենաբարձր մակարդակը գրանցված է Շիրակում: Ըստ պաշ-

տոնական տեղեկատվության՝ Գյումրիում աղքատության մակարդակը կազմում է 44%:²²

Ինչ վերաբերում է մշակութային գործընթացներին, ապա Լենինականի մշակութային պատկերը երկրաշարժից առաջ այսպիսին էր. քաղաքն արհեստավորականից դարձավ արդյունաբերական քաղաք, որտեղ ձևավորվեց մի նոր՝ «բանվորական մշակույթ», որի արդյունքում հետագայում առաջացավ «լենինականցու» տեսակն իր բնորոշ հատկանիշներով, սկսվեց լայնածավալ մշակութային շինարարություն: Աննախադեպ վերելք ապրեց կրթական գործը. առաջացան բազմաթիվ մշակութային տներ, երաժշտական դպրոցներ, հասարակական կենտրոններ, որոնք համակարգում էին քաղաքի մշակութային կյանքի բոլոր դրսևորումները: Ձևավորվեց նոր ինտելեկտուալ-մտավորական էլիտա, որի մեջ ներառված էին բժիշկներ, մանկավարժներ, արվեստի գործիչներ:

Սպիտակի երկրաշարժից հետո արմատապես փոխվեց բնակչության ողջ կենսամշակութային համալիրը՝ բնակարանը, տնտեսական գործունեության ձևերն ու եղանակները, սոցիոնորմատիվ մշակույթը, հոգևոր մշակույթն ու ամբողջությամբ վերցրած արժեհամակարգը: Այդ է պատճառը, որ Լենինականը քաղաքացիների հիշողության մեջ մնացել է որպես առատության քաղաք, իսկ Գյումրին՝ որպես ավանդական, այսինքն՝ ճիշտ քաղաքի մոդել: Ուստի ոչ միայն կարոտախոսն ու վիրավորանքն են հնչում, այլև այսօրվա գյումրեցու հույսն ու հավատը՝ «Լենինականը գնաց, Գյումրին մնաց» խոսքերում:²³

ОПЫТ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ЛЕНИНАКАНСКОГО (1926г.) И СПИТАКСКОГО (1988г.) ЗЕМЛЕТРЯСЕНИЙ

___ Резюме ___

___ Т. Аганын ___

В статье проведен сравнительный анализ ленинканского (1926 г.) и Спитакского (1988 г.) землетрясений. Сделана попытка сравнить сложившуюся ситуацию, социально-культурные, экономические и статистические (народонаселение) перемены, возникшие в регионе вследствие вышеупомянутых двух землетрясений, а также нанесенный материальный ущерб. Обсуждены вопросы, касающиеся различия в подходах к преодолению последствий землетрясений в разное историческое время.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի - ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
E-mail: aghanyan.torgom@gmail.com

²² Աղքատության պատկերը Հայաստանում 2008-2014 թթ. Հայաստանի աղքատության նկարագիրը և աշխատանքային շուկայի զարգացումները: Հայաստանի Ազգային վիճակագրական ծառայություն, էջ 44: Դիտվել է հետևյալ կայքից՝ http://armstat.am/file/article/5.poverty_2015a_2.pdf (վերջին անգամ դիտվել է 2016 թ. հոկտեմբերի 10-ին):

²³ Шагоян Г., Город как рай и рай как город (о некоторых восприятиях Гюмри до и после землетрясения), ՇՊՄԲ հանրապետական յոթերորդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Գյումրի, 2007: